

Тема 3. Основні поняття європейської політичної свідомості. (продовження)

План

1. Політична система
2. Держава в політичній системі
3. Політичні режими
4. Політичні партії та виборні системи

Політична система

Здатність суспільства реагувати на зростаючі потреби індивідів, адаптуватися до умов свого функціонування, що змінюються, *забезпечується політичною системою*. Завдяки діяльності політичних інститутів і структур, а також виконанню людьми політичних ролей керуючого і керованого політична система впливає на різні сторони життя суспільства. Дія механізмів політичної системи на соціальні відносини заснована на здатності владним шляхом розподіляти цінності і ресурси усередині суспільства, пропонувати населенню певні стандарти і норми поведіння. У зв'язку з цим політична система містить у собі всі існуючі в суспільстві типи політичних взаємодій.

Теорія політичної системи

Термін "політична система" був введений у політологію в 50 - 60-х роках ХХ ст. Його використання відбивало наростаюче розуміння системного характеру політики. Процеси розвитку цивільного суспільства, поява автономної, самостійної особистості з її правами і волею привели до того, що громадянин став не тільки підкорятися, але і впливати на державу, створюючи для цього політичні організації (партії, рухи і т.д.). Влада перестала бути монополією держави, а владні відносини набули більш складного характеру, оскільки в них стали брати участь недержавні організації. Усвідомлення складності і багатомірності владних відносин, що уже не можна було звести тільки до діяльності державних структур, призвело до необхідності перегляду підходів, що панували, до пояснення політики. Але була і більш важлива причина введення системного підходу в політологію, а саме: пошук універсальних закономірностей і механізмів, що забезпечували б суспільству стійкість і виживання в умовах несприятливого зовнішнього середовища.

Поняття "система" ввів у науковий обіг німецький біолог **Л. фон Бергаланфі** (1901 – 1972 рр.) у 20-х роках ХХ ст. для позначення процесів обміну клітки із зовнішнім середовищем. Він розглядав систему як сукупність взаємозалежних елементів, як цілісність, що складається з "елементів, які знаходяться у взаємодії". Відносини взаємозалежності означають, що зі зміною навіть одного елемента системи змінюється вся

цілісність. Система розвивається завдяки тому, що реагує на сигнали ззовні і на вимоги своїх внутрішніх елементів.

Поняття "система" на розгляд суспільства переніс *Т. Парсонс*, що представив суспільство як взаємодію чотирьох підсистем, які знаходяться у відносинах взаємозалежності і взаємообміну: економічної, політичної, соціальної і духовної.

Теорія політичної системи Д. Істона

Засновником системного підходу в політичній науці прийнято вважати американського політолога *Д. Істона*, що визначав політику як "вольовий розподіл цінностей". У цьому контексті політична система являє собою механізм формування і функціонування влади в суспільстві з приводу розподілу ресурсів і цінностей.

Теорія політичної системи Г. Алмонда

М.Алмонд виходив з того, що здатність політичної системи здійснювати перетворення в суспільстві й одночасно підтримувати стабільність залежить від спеціалізації ролей і функцій політичних інститутів. Кожен елемент цілісності (держава, партії, групи тиску, еліта, право і т.д.) виконує життєво важливу для всієї системи функцію. Отже, система може розглядатися не тільки в термінах "збереження", "зміни" і "адаптація", але і "взаємодія" структур, що здійснюють певні функції. Усі разом вони забезпечують задоволення основних потреб системи.

Порівнюючи різні політичні системи, важливо було виділити основні функції, необхідні для забезпечення ефективного соціального розвитку. Порівняльний аналіз політичних систем припускав перехід від вивчення формальних інститутів до розгляду конкретних проявів політичного поведіння. Виходячи з цього, *Г. Алмонд* і *Д. Пауелл* визначили політичну систему як сукупність ролей і їхніх взаємодій між собою, здійснюваних не тільки урядовими інститутами, але і всіма структурами суспільства з політичних питань.

Таким чином, під структурою вони розуміли сукупність взаємозалежних ролей. Слідуючи положенню *Д. Істона* про "систему, занурену в середовище", що підтримує з нею численні взаємозв'язки і взаємообміни на основі ролей, *Г. Алмонд* і *Д. Пауелл* установили, що політична система повинна ефективно здійснювати три групи функцій: а) функції взаємодії із зовнішнім середовищем; б) функції взаємозв'язку усередині політичної сфери; в) функції, що забезпечують збереження й адаптацію системи.

Теорія К. Дойча

Перехід розвитих країн до інформаційних технологій, дозволив американському політологу К. Дойчу (р. 1912) розглядати політичну систему в контексті "комунікаційного підходу", при якому політика розуміється як процес управління і координації зусиль людей для досягнення поставлених цілей. Формулювання цілей і їхня корекція здійснюється

політичною системою на основі інформації про положення суспільства і його ставлення до даних цілей; про відстань, що залишилися до мети; про результати попередніх дій.

Отже, функціонування політичної системи залежить від якості постійного потоку інформації, що надходить із зовнішнього середовища, і інформації про її власний рух. На основі двох потоків інформації приймаються політичні рішення.

Політична система як механізм влади

Обмін ресурсами і взаємодія політичної системи із середовищем здійснюються за принципом "входу - виходу" (рис. 3).

Д. Істон розрізняє два типи "**входу**": вимога і підтримка. **Вимогу** можна визначити як звернену до владних органів думку з приводу бажаного чи небажаного розподілу цінностей у суспільстві. Виділяють наступні види вимог: а) *розподільчі* (про заробітну плату і робочий час, умови одержання освіти, медичних і інших послуг); б) *регульовальні* (про забезпечення суспільної безпеки, контролю над виробником і ринком і т.д.); в) *комунікативні* (про надання політичної інформації, використання політичної сили і т.д.). Вимоги мають тенденцію послабляти політичну систему.

Підтримка означає посилення політичної системи. Вона охоплює всі позиції і варіанти поводження, сприятливі системі. Форми прояву підтримки дуже різноманітні: справна сплата податків, виконання військового обов'язку, повага владних інститутів, відданість політичному керівництву, проведення демонстрацій на підтримку режиму, патріотизм і т.д.

Підтримка забезпечує відносну стабільність владних органів, що перетворюють вимоги середовища у відповідні рішення, а також створює необхідні умови для застосування адекватних вимозі моменту соціальних технологій, за допомогою яких здійснюються перетворення.

Основними об'єктами підтримки в політичній системі *Д. Істон* називав *політичний режим, владу і політичне співтовариство*. Відповідно до об'єктів він виділив три типи підтримки: 1) підтримка режиму, що розуміється як сукупність стійких очікувань, включаючи цінності (воля, плюралізм, власність і т.д.), на які спирається політична система, норми (конституційні, правові і т.д.) і структури влади; 2) підтримка влади, тобто усіх формальних і неформальних політичних інститутів, наприклад, харизматичних вождів, що виконують владні функції; 3) підтримка політичного співтовариства, тобто групи осіб, пов'язаних між собою поділом політичної праці.

У результаті впливу навколишнього середовища на систему виникає реакція - "вихід", тобто прийняття авторитетних рішень з розподілу цінностей. Відповіді системи на імпульси, одержувані ззовні, здійснюються у формі рішень і дій. Політичні рішення можуть мати форму *нових законів, заяв, регламентів, субсидій* і т.д. Виконання рішень

забезпечується силою закону. Політичні дії не мають такого примусового характеру, однак впливають на різні сторони громадського життя. Вони здійснюються у формі системи заходів для регулювання і вирішення актуальних проблем в області економіки, екології, соціальної політики і т.д.

Отже, політична система знаходиться у відносинах глибокої взаємозалежності із зовнішнім середовищем. Вона повинна перетворювати вимоги, які надходять, і підтримку у відповідні рішення і дії за умови, що вона здатна саморегулюватися. Політична система здійснює у суспільстві зміни й одночасно підтримує в ньому стабільність. Причому, якщо мінливість виступає як приватна функціональна характеристика діяльності системи, то виживання і самозбереження виявляються принципово важливими рисами.

Однак, акцентуючи увагу на взаємодії із зовнішнім середовищем, *Д. Істон* залишив без уваги внутрішнє життя політичної системи.

Прагнучи перебороти цей недолік, *Г. Алмонд* запропонував розуміти під політичною системою "усі типи дій, що мають відношення до прийняття політичних рішень". Він включив у політичну систему лише ті інститути, що виконують конкретні політичні функції і ролі. Слідом за *Д. Істоном* *Г. Алмонд* також виділив функції "входу" і "виходу", однак, на відміну від *Д. Істона*, він закріпив за кожним політичним інститутом його специфічну політичну роль. Якщо на "вході" функцію політичної соціалізації і залучення громадян до політики здійснюють тією чи іншою мірою всі елементи політичної системи, то інші функції "виходу" розподіляються між різними політичними інститутами.

Так, функція інтеграції інтересів відноситься до компетенції політичних партій. Зацікавлені групи покликані здійснювати функцію вираження інтересів. За засобами масової інформації закріплюється функція масової комунікації, тобто забезпечення взаємозв'язку населення й інститутів влади.

На "виході" кожна галузь державної влади виконує певні функції. Інститути законодавчої влади зайняті виробленням правил і норм взаємин, що мають обов'язковий характер для громадян. Функція застосування цих правил закріплена за органами виконавчої влади. Нарешті, судові органи здійснюють функцію контролю за дотриманням правил. Таким чином, через спеціалізацію і поділ політичних ролей і функцій забезпечується стабільність суспільства, його здатність до адаптації в умовах, що змінилися.

Структура політичної системи

Політична система складається з підсистем, що взаємозалежні один від одного і забезпечують функціонування публічної влади (рис. 4).

Інституціональна підсистема містить у собі державу, політичні партії, соціально-економічні і громадські організації і відносини між ними, що у сукупності утворюють *політичну організацію суспільства*.

Нормативна підсистема містить у собі правові, політичні, моральні норми і цінності, традиції, звичаї. Через них політична система впливає на діяльність інститутів, поведінку громадян.

Функціональна підсистема - це методи політичної діяльності, способи здійснення влади. Вона складає основу політичного режиму, діяльність якого спрямована на забезпечення функціонування, перетворення і захист механізму здійснення влади в суспільстві.

Комунікативна підсистема містить у собі усі форми політичної взаємодії як усередині системи (наприклад, між інститутами держави і політичних партій), так і з політичними системами інших держав.

Функції політичної системи

У теорії систем під *функцією* розуміється будь-яка дія, спрямована на підтримку системи в стійкому стані і забезпечення її життєздатності. Дії ж, що сприяють руйнуванню організованості, стабільності системи, розглядаються як *дисфункції*.

Одна з загально визнаних класифікацій функцій політичної системи була представлена *Г. Алмондом* і *Дж. Пауеллом*. Вони виділили за значимістю ті функції, кожна з яких задовольняє певну потребу системи, а всі разом вони забезпечують "збереження системи через її зміну".

Збереження чи підтримка існуючої моделі політичної системи здійснюється за допомогою *функції політичної соціалізації*.

Політична соціалізація являє собою процес надбання політичних знань, вірувань, почуттів, цінностей, властивих тому суспільству, в якому живе людина. Прилучення індивіда до політичних цінностей, слідування прийнятним у суспільстві стандартам політичного поведіння, лояльне ставлення до інститутів влади забезпечують підтримку існуючій моделі політичної системи. Стабільність політичної системи досягається в тому випадку, коли її функціонування ґрунтується на принципах, що відповідають політичній культурі суспільства.

Життєздатність системи забезпечується її здатністю до адаптації до навколишнього середовища, її можливостям. *Функція адаптації* може здійснюватися за допомогою політичного рекрутування - підготовки і добору суб'єктів влади (лідерів, еліт), здатних знаходити найбільш ефективні шляхи вирішення актуальних проблем і пропонувати їх суспільству.

Завдяки функції *реагування* політична система відповідає на імпульси, сигнали, що йдуть ззовні чи зсередини неї. Високорозвинена реагуюча здатність дозволяє системі швидко адаптуватися до мінливих умов функціонування. Особливо це важливо тоді, коли з'являються нові вимоги груп, партій, ігнорування яких може призвести до дезінтеграції і розпаду суспільства.

Політична система здатна ефективно реагувати на виникаючі вимоги за наявності в неї ресурсів. Ці ресурси вона черпає з внутрішнього чи зовнішнього економічного, природного і т.д. середовища. Дана функція називається *екстракційною*. Отримані ресурси необхідно розподілити так, щоб забезпечити інтеграцію і згоду інтересів різних груп усередині суспільства. Отже, розподіл політичною системою благ, послуг і статусів становить зміст її *дистрибутивної (розподільчої) функції*.

Політична система здійснює вплив на суспільство за допомогою управління, координації поведінки індивідів і груп. Управлінські дії політичної системи виражають сутність *регулюючої функції*. Вона реалізується шляхом введення норм і правил, на основі яких взаємодіють індивіди.

Типи політичних систем

Типологія політичних систем здійснюється на основі врахування різних ознак (основ). Одна з перших класифікацій (типологій) виходить з *характеру їхніх взаємин із зовнішнім середовищем*. За цим критерієм політичні системи підрозділяються на *закриті* і *відкриті*. Закриті політичні системи мають обмежені зв'язки із зовнішнім середовищем, несприйнятливі до цінностей інших систем і самодостатні, тобто ресурси розвитку знаходять усередині таких систем. Відкриті системи активно обмінюються ресурсами із зовнішнім світом, успішно засвоюють передові цінності інших систем, рухливі і динамічні. Прикладами закритих систем можуть служити колишні країни соціалізму (СРСР, Угорщина, Болгарія й ін.). Розвинуті демократичні держави Заходу є прикладом відкритих політичних систем.

Досить розповсюдженою є класифікація політичних систем за *політичним режимом*, тобто на основі характеру і способів взаємодії влади, особистості і суспільства. За цим критерієм виділяються *тоталітарні політичні системи, авторитарні і демократичні*. Для тоталітарної політичної системи характерно повне підпорядкування особистості і суспільства владі, регламентація і контроль за всіма сферами життя людей з боку держави. Авторитарна політична система заснована на необмеженій владі однієї особи чи групи громадян при збереженні деяких економічних, цивільних, духовних свобод для громадян. Демократична політична система припускає пріоритет прав особистості, контроль суспільства над владою.

Французький політолог *Ж.Блондель* розрізняє політичні системи за змістом і формами управління. Він виділяє п'ять їхніх основних різновидів: 1) *ліберальні демократії*, в яких прийняття політичних рішень орієнтовано на цінності індивідуалізму, свободу, власності; 2) *комуністичні системи, чи авторитарно-радикальні, що* орієнтуються на цінності рівності, соціальної справедливості; 3) *традиційні політичні системи, що* спираються на олігархічні форми правління і орієнтуються на нерівномірний розподіл економічних ресурсів і соціальних статусів; 4) *популістські політичні системи, що* переважають у країнах, які розвиваються; вони використовують авторитарні методи управління і прагнуть до більшої рівності в розподілі благ; 5) *авторитарно-консервативні політичні системи, що* переслідують цілі збереження соціальної й економічної нерівності, обмеження політичної участі населення.

В основу класифікації політичних систем може бути покладений *класовий принцип*, тобто інтереси якого класу виражає політична система. Подібна типологія характерна для марксизму, що розглядав політичну систему як інструмент у руках економічно пануючого класу. За цією ознакою виділялися *рабовласницька, феодальна, капіталістична і комуністична (соціалістична) політичні системи*.

М. Алмонд розрізняв політичні системи за *типом політичної культури і поділу політичних ролей* між учасниками політичного процесу. Він виділив чотири типи політичних систем: англо-американська, європейсько-континентальна, доіндустріальна і частково індустріальна, тоталітарна.

Для *англо-американської політичної системи* (США, Великобританія) характерним є високий ступінь поділу політичних ролей і функцій між учасниками політичного процесу. Влада і вплив розподілені між різними ланками політичної системи. Політична система функціонує в рамках однорідної культури, орієнтованої на захист загальноновизнаних у суспільстві ліберальних цінностей: свободи, безпеки, власності і т.д.

Європейсько-континентальна політична система (країни Західної Європи) відрізняється розколістю політичної культури, наявністю усередині національних культур протилежних орієнтації, ідеалів, цінностей, властивих якомусь класу, етносу, групі, партії. Тому поділ політичних ролей і функцій відбувається не в масштабах суспільства, а усередині класу, групи, партії і т.д. Однак наявність різномірних субкультур не заважає досягати в суспільстві згоди, оскільки є загальна культурна основа - ліберальні цінності.

Доіндустріальні і частково індустріальні політичні системи мають змішану політичну культуру. Вона складається з місцевих політичних субкультур, в основі яких лежать цінності клану, роду, громади, племені. Тому знайти згоду і компроміс тут, не прибігаючи до насильства, практично неможливо. Інтеграція суспільства за допомогою насильства призводить до концентрації влади і впливу в руках вузького кола осіб.

Тоталітарні політичні системи функціонують на основі пріоритету класових, національних чи релігійних цінностей. Влада сконцентрована в руках монополюючої правлячої партії чи групи осіб.

Держава, як базовий інститут політичної системи.

При розгляді цього питання важливо врахувати, що для вираження і представництва загальнозначущих інтересів суспільство, соціальні групи, індивіди створюють політичні інститути. Політичний інститут - це сукупність ролей і статусів, призначених для задоволення політичної потреби. Він складається з двох елементів: структури (організації) і колективних уявлень, вірувань (чи загальної мети), що обслуговують організації. Найбільш важливим політичним інститутом є держава.

Питання, пов'язані з державою, вивчаються в рамках цілого ряду суспільних наук: політичної історії, філософії, економічної теорії. Політичний аспект вивчення держави припускає аналіз його політичних характеристик, цілей; завдань, функцій, форм політичного правління в сучасному світі.

У самому загальному світі сутність держави можна визначити як політичну спільність, певну структуру, що має, певну організацію політичної влади, управління соціальними процесами на певній території. Однак це управління має потребу в додаткових характеристиках.

Були часи, коли держава трактувалася широко і не відокремлювалася від суспільства, яке вона організовує і представляє. Потім з'явилися розходження: суспільство без держави і суспільство з державою. У суспільстві без держави політичні функції не монополізуються на постійній основі великою групою людей. У суспільстві з державою передбачається наявність центральної політичної влади, що спирається на адміністративний апарат і будує свою діяльність на основі юридичних норм.

Однак найбільш чіткого розмежування держави, суспільства й індивідів здійснили такі вчені Нового часу, як Гоббс, Руссо й ін. У поєднанні «індивід-товариство-держава» вони виділяли кожне поняття і довели, що, існуючи у вільному, напівдикому стані, індивіди спочатку утворили суспільство (у результаті економічної й іншої взаємодії), а потім - державу (для захисту своєї безпеки і природних прав і свобод). У вузькому, власному значенні, термін «держава» являє собою організацію, що володіє верховною владою на певній території.

Сучасна територія держави є юридичної, тому що основи держави вона бачить у правах народів і пов'язує владу з правами людини; розглядає державу як правову форму організації і функціонування політичної влади, з погляду міжнародного права.

Далі йде створення необхідних умов для надання людям якісної освіти, що відповідає сучасним потребам науки і виробництва, а також для задоволення культурних запитів членів суспільства, формування в них високої духовності, цивілізованості.

Екологічна функція набуває усе більшого значення в зв'язку з різким загостренням екологічної ситуації не тільки в окремих країнах, але й у цілому на всій планеті.

Зовнішніми функціями держави є наступні:

Оборонна - захист кордонів, території держави, безпеки, суверенітету, незалежності від інших держав.

Дипломатична - встановлення і підтримка взаємовигідних, стійких економічних, політичних, культурних та інших зв'язків з іншими державами.

Усі функції держава здійснює через право. З цього погляду розрізняються три основні форми діяльності: 1. Правотворча - розробка і прийняття законів. 2. Правовиконавча - виконання норм права. 3. Правоохоронна - контроль і нагляд за виконанням законів і примус щодо тих, хто їх порушує.

Сучасним політичним системам властива структурна диференціація відносно високий ступінь розшарування між структурами за функціональною ознакою, тобто маються і законодавчі збори, і адміністративні і виконавчі органи, і судові інститути, і політичні партії, і групи інтересів, і органи інформації, причому кожна структура повинна виконувати якусь функцію. Однак для примітивних чи традиційних структур характерна відсутність такої диференціації: спеціалізовані структури там виконують і політичні функції; багато функцій виконуються тими самими органами.

Сильна структурна диференціація необхідна політичній системі, і в тому числі державі, щоб вчасно реагувати на нові вимоги, звернені до неї ззовні або зсередини, а також, щоб задовольняти нові потреби.

Розглядаючи структуру політичної системи, можна виділити її базовий інститут - державу.

Співвідношення понять «політична система» і « держава»

«Політична система суспільства - цілісна, упорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підлеглих кодексу політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних, культурних норм, історичним традиціям і установкам політичного режиму конкретного суспільства».

Політична система включає організацію політичної влади, відносини між суспільством і державою, характеризує протікання політичних процесів, що включають інституціоналізацію влади, стан політичної діяльності, рівень політичної творчості в суспільстві, характер політичної участі, неінституціональних політичних відносин.

Виділившись із суспільства, держава стає його основною пануючою політичною організацією.

Державна влада - це головна об'єднуюча, організуюча і примусова сила суспільства.

Держава є та форма, в якій здійснюються як загальні, так і приватні інтереси й в якій усе цивільне суспільство даної епохи знаходить своє зосередження, тому всі загальні установки опосередковуються державою, одержують політичну форму.

У державно-організованому суспільстві для підтримки нормальної його життєдіяльності, вирішення завдань, що стоять перед державою, необхідне функціонування різних державних організацій.

Механізм держави являє собою систему державних організацій, за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне управління суспільством.

Усі державні організації тісно пов'язані між собою. Кожна з них виконує певні завдання, є «приводним ременем» загального механізму, в якому всі організації діють узгоджено, в єдиній системі.

Державний апарат - це частина механізму держави, що є сукупністю державних органів, наділених владними повноваженнями для реалізації державної влади.

У структуру механізму держави, крім державного апарату, входять державні установи і державні підприємства.

Державні установи - це такі державні організації, що здійснюють безпосередню, практичну діяльність по виконанню функцій держави в різних сферах: економічній, соціальній, культурній, охоронній, а також у сфері науки, освіти, охорони здоров'я.

Державні підприємства засновуються для здійснення господарчої діяльності з метою виробництва, або його забезпечення, виконання різних робіт і надання численних послуг для задоволення потреб суспільства, приватних осіб, отримання прибутку і т.п.

Місце держави в політичній системі

Величезну теоретичну і практичну значимість, особливо в сучасних умовах, має розгляд проблеми, пов'язаної з визначенням співвідношення політичної системи суспільства і держави, виявлення економічних і соціально-політичних факторів, що впливають на визначення його місця і ролі в політичній системі суспільства

Варто відразу ж обмовитися, що державу не можна ототожнювати з політичною системою, її варто розглядати як важливу складову частину цієї системи, що входить до неї не як сукупність розрізнених органів, а як цілісний політичний інститут.

У вітчизняній і закордонній літературі дослідженню питань, що стосуються різних сторін внутрішньої організації і діяльності держави, приділяється значна увага. Держава докладно вивчається в різних напрямках: у структурному і функціональному плані, з погляду її статичності і динаміки, з позиції філософських категорій форми, змісту, сутності.

Однак при цьому нерідко залишається без уваги ряд питань, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням держави як базового інституту політичної системи суспільства. Розгляд держави в цьому ракурсі виявляє безсумнівний інтерес, оскільки дозволяє охарактеризувати державний механізм через опосередковані ним політичні відносини і тим самим дає можливість більш точно визначити місце і роль держави в політичній системі суспільства.

Держава виступає як особлива ланка, як базовий інститут у структурі політичної системи суспільства. Його роль і місце в цій системі не ототожнюється з роллю і місцем, з одного боку, правлячої партії, а з іншого - інших ланок цієї системи.

Держава – не просто саме масове політичне об'єднання громадян, а об'єднання усіх без винятку громадян, усіх членів суспільства, що знаходяться в політико-правовому зв'язку з державою, незалежно від класової, вікової, професійної й іншої приналежності. Держава є виразником їхніх загальних інтересів і світогляду.

Місце і роль держави в політичній системі суспільства визначаються наступними основними моментами:

по-перше, держава відіграє головну роль в удосконаленні суспільства як власника основних знарядь і засобів виробництва, визначає основні напрямки його розвитку в інтересах всіх і кожного;

по-друге, держава виступає організацією всіх громадян;

по-третє, держава має у своєму розпорядженні спеціальний апарат управління і примусу;

по-четверте, у держави є розгалужена система юридичних засобів, що дозволяють використовувати різні методи переконання і примусу;

по-п'яте, держава має суверенітет;

по-шосте, держава має єдність законодавчих, управлінських і контрольних функцій, це єдина повновладна організація в масштабі всієї країни.

Держава відноситься до числа власне політичних організацій, що, будучи оснащеними спеціальним апаратом примусу і придушення з відповідними «речовинними придатками» у вигляді в'язниць і інших примусових установ, держава виступає як головна сила в руках політичних сил, що стоять при владі, як головний провідник їхньої волі й інтересів у житті, як найважливіший засіб здійснення політичної влади.

Взаємовідносини держави з партіями, суспільними рухами, церквою

При розгляді питання про місце і роль держави як базового інституту в політичній системі суспільства важливе значення має розкриття характеру взаємозв'язків, що виникають між нею і громадськими організаціями.

У взаєминах держави і громадських організацій відбивається спільність їхніх кінцевих цілей і завдань, єдність принципів побудови і функціонування, їхній справжній демократизм, виникнення всіх державних і недержавних об'єднань з волі народних мас, постійна опора на їхню творчу ініціативу і підтримку.

Зміцнення і розвиток спільності і єдності всіх державних і громадських організацій - свідчення подальшого розвитку демократії, що забезпечує активну участь усіх членів суспільства в управлінні як державними, так і суспільними справами, якщо будуть успішно переборюватися протиріччя між державою і громадськими організаціями. Взаємини між ними будуються по-різному залежно від місця і ролі тих чи інших суспільних формувань, від характеру їхньої діяльності, від цілей і завдань, що стоять перед ними. Це співробітництво, взаємодопомога, координація, керівництво з боку держави діяльністю деяких громадських організацій, визначення загального напрямку їхньої діяльності, нагляд і т.д. При цьому зберігається внутрішня самостійність громадських організацій, їхня відносна незалежність у вирішенні питань на основі принципів самоврядування і самодіяльності.

Громадські організації беруть участь у виробленні і реалізації політики держави. Вони неодмінні учасники всіх політичних кампаній, у тому числі таких, як всенародне обговорення проектів законів і інших питань, вибори депутатів, народних засідателів. Громадські організації делегують своїх представників до складу цілого ряду державних органів. Багато питань життя суспільства, його політичної системи вирішуються органами держави з урахуванням їхньої думки чи разом із громадськими організаціями.

Останнім часом стали нерідкі спільні зустрічі лідерів фракцій Верховної Ради з Президентом України. Стало «доброю» традицією вести консультації з ключових питань української політики з лідерами найбільш представницьких партій України.

Партії беруть участь у контролі за діяльністю державних органів влади, в особі своїх фракцій і депутатів мають право законодавчої ініціативи у Верховній Раді.

Слід зазначити, що громадські організації діють у рамках правового режиму, встановленого державою, що як головна панівна й організуюча сила покликана забезпечити нормальну діяльність усіх недержавних організацій у рамках їхніх статутних завдань, сприяти їх розвитку й удосконаленню. Насамперед, це виражається в наданні конституційного права громадянам на об'єднання в громадські організації, використання ними широких політичних свобод: слова, друку, зборів, мітингів, вуличних ходів і

демонстрацій. Права і законні інтереси громадських організацій знаходяться під охороною державних органів (суду, прокуратури й ін.). Вони сприяють реалізації деяких їхніх рішень.

Громадські організації - це не «філії» держави, а самостійні ланки політичної системи, що мають свої самостійні функції, своє соціальне призначення й активно працюють на благо людини.

Взаємовідносини держави з профспілками, молодіжними організаціями, творчими союзами будуються без державного керівництва, тоді як діяльністю таких громадських організацій, як споживча кооперація, ряд добровільних товариств, держава керує. Але це не означає будь-якого «включення» громадської організації в систему державного апарату.

Правове закріплення різних сторін діяльності громадських організацій і їхніх взаємин з державою сприяє їхньому зміцненню і розвитку, стабілізації їхнього зв'язку з державними органами, розкриттю всіх закладених у них потенційних можливостей.

Більшість з них опосередковуються відповідними нормами права, набуваючи залежно від цього різного характеру (державно-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий і т.д.). Деякі відносини не мають ще правового вираження, що, природно, вимагає подальшого удосконалення законодавства про громадські організації, їхній правовий статус.

Держава забезпечує дотримання прав і законних інтересів суспільних об'єднань, надає підтримку їхній діяльності, законодавчо регулює надання їм податкових і інших пільг і переваг. Державна підтримка може виражатися у вигляді цільового фінансування окремих суспільно корисних програм суспільних об'єднань за їхніми заявками (державні гранди); висновку будь-яких видів договорів, у тому числі на виконання робіт і надання послуг; соціального замовлення на виконання різних державних програм необмеженому колу суспільних об'єднань на конкурсній основі.

У демократичних країнах ніяка релігія не може встановлюватися як державна чи обов'язкова. Релігійні об'єднання відділені від держави і рівні перед законом.

Відповідно до конституційного принципу відділення релігійних об'єднань від держави, держава:

не втручається у визначення громадянином свого становлення до релігії і релігійної приналежності, у виховання дітей батьками чи особами, що їх заміняють, відповідно до своїх переконань і з урахуванням права дитини на свободу совісті і віросповідання;

не покладає на релігійні об'єднання виконання функцій органів державної влади, інших державних органів, державних установ і органів місцевого самоврядування;

не втручається у діяльність релігійних об'єднань, якщо вона не суперечить чинному законодавству;

забезпечує світський характер навчання в державній і муніципальній освітніх установах.

Отже, держава і суспільні об'єднання - це самостійні частини політичної системи. Вони мають внутрішню самостійність і незалежність у вирішенні питань, що стосуються їх внутрішніх і зовнішніх справ.

Політичні режими сучасності

Політичний режим - це методи здійснення політичної влади, підсумковий політичний стан у суспільстві, що створюється в результаті взаємодії і протиборства різних політичних сил, функціонування всіх політичних інститутів і характеризується демократизмом чи антидемократизмом.

Наведене визначення дозволяє виділити наступні ознаки аналізованого феномена:

1. Політичний режим свідчить про те, як, якими методами в країні здійснюється політична влада. Якщо це методи переконання, узгодження, законності, якщо застосовується тільки правовий примус і у встановленій законом процесуальній формі, то в наявності прогресивний режим. Коли ж на перший план виходять неправові методи (терор, насильство), то в країні складається реакційний політичний режим.

2. Суть політичного режиму полягає в тому, що цей підсумковий політичний стан (політична ситуація) у даній країні виникає як результат функціонування всіх елементів (інститутів) її політичної системи. Підсумковий політичний стан рухливий, мінливий. Звідси багато можливих варіантів політичного режиму. У країнах, де існує стійкий баланс політичних сил, де досягається згода основних елементів політичної системи по корінних інтересах суспільства, встановлюється стабільний політичний режим. Але якщо в країні верх беруть то одні, то інші сили, політичний режим постійно змінюється у бік прогресу і демократії, або у бік антидемократизму

3. Демократія служить головним критерієм оцінки політичного режиму. Якщо співвідношення на користь демократії, є підстави говорити про демократичний режим, якщо навпаки - з'являються ознаки авторитарного режиму. Коли "доза" демократії нечітка - у наявності змішані режими.

Демократичний політичний режим

Поняття «демократія» (від грец. demos - народ і kratos - влада) означає народовладдя, владу народу. Однак ситуація, за якої *весь народ* здійснював би політичне володарювання, тобто безпосередня демократія, - це лише ідеал. Реальна демократія є владою людей,

обраних народом. Вона називається *представницькою демократією*. Цю обставину варто мати на увазі при розгляді демократичного політичного режиму.

Даний режим характеризується наступними рисами.

1. *Джерелом влади в демократичній державі є народ*. Він обирає своїх представників, наділяючи їх правом вирішувати будь-яке питання, спираючись на власну думку. Якщо ті обранці виявляються не тими, кого хотіли б бачити в органах влади виборці, то такий стан можна виправити тільки при наступному голосуванні. Закон за умов демократії захищає не тільки громадян від сваволі влади, але і владу від громадян. Помилки депутата (якщо при цьому він не порушив закону) чи втрата ним авторитету не є приводом для його відкликання.

2. *Політична влада має в умовах демократії легітимний характер і здійснюється відповідно до прийнятих законів*. Діючи в рамках законів, держава наділяє разом з тим громадян найширшими можливостями реалізації своїх інтересів і потреб. Для демократичного політичного режиму характерний принцип - *дозволено усе, що не заборонено законом*. Тому в демократичних країнах настільки широкою є господарська ініціатива громадян у всіх галузях економіки, ініціатива створення всіляких об'єднань, організацій, фондів і т.д., що само по собі свідчить про високий ступінь розвитку цивільного суспільства.

3. *Для демократичного режиму характерний поділ влади*. Це означає відділення одна від одної законодавчої, виконавчої і судової влади. Вищий законодавчий орган країни – парламент – наділений виключним правом видавати закони. Цей орган влади відіграє верховенствующу роль і, отже, існує потенційна небезпека надмірної концентрації в ньому політичної влади. Тому за умов демократичного політичного режиму три галузі політичної влади врівноважують один одного. Зокрема, вища виконавча влада (президент, уряд) має право лише законодавчої, бюджетної, кадрової ініціативи. Президент має право накладати вето на рішення, прийняті законодавчими органами. Вищий судовий орган наділений правом визначати відповідність виданих законів конституції держави.

4. *Демократичний режим характеризується правом народу впливати на вироблення політичних рішень*. Цей вплив виявляється у формі підтримки чи критики в засобах масової інформації, у демонстраціях чи лобістській діяльності, в участі у передвиборних кампаніях. Політична участь народу у виробленні прийнятих рішень *гарантується конституцією*.

5. *Важливою характеристикою демократичного політичного режиму є політичний плюралізм, що* припускає можливість утворення двох- чи багатопартійної системи, змагальність політичних партій у їхньому впливі на народ, а також існування на законних підставах політичної опозиції, як у парламенті, так і поза ним. Здійснюючи свою

місію, опозиція виступає з критикою влади через діяльність своїх фракцій і блоків у парламентах, у засобах масової інформації.

6. І, нарешті, *демократичний політичний режим характеризується високим ступенем реалізації прав людини.*

До них відносяться норми, правила і принципи взаємин держави і громадян. Проблеми прав людини знаходяться у центрі уваги світової громадськості. Діє близько 50 політико-правових документів, що проголошують права людини і закріплюють їх юридично. Серед них Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод (1950 р.), Африканська хартія прав людини і народів (1984 р.), Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських і принижуючих достоїнство людини видів звертання і покарання (1984 р.), Паризька хартія для нової Європи (1990 р.). Правові норми, права і свободи людини проголошені в цих та інших документах.

Тоталітарний політичний режим

Тоталітарний режим характеризується прагненням держави до абсолютного контролю над усіма областями громадського життя, повним підпорядкуванням людини політичній владі і пануючій ідеології.

Поняття «тоталітаризм» означає весь, цілий, повний. Воно було введено в оборот ідеологом італійського фашизму Дж. Джентиле на початку ХХ в. У 1925 р. це поняття вперше пролунало в італійському парламенті. Лідер італійського фашизму Б. Муссоліні ввів його до політичної лексики. З цього часу починається становлення тоталітарного ладу в Італії, потім у СРСР у роки сталінізму й у гітлерівській Німеччині з 1933 р.

У кожній із країн, у яких виникав і розвивався тоталітарний режим, він мав свої особливості. Разом з тим є загальні риси, що характерні для усіх форм тоталітаризму і відбивають його сутність. До них відносяться наступні.

Висока концентрація влади, гіпертрофія керівного апарату, її проникнення в усі сфери життя суспільства. У тоталітарній свідомості проблеми "влада і суспільство" не існує:

1. Влада і народ мисляться як єдине, нероздільне ціле. Актуальними стають зовсім інші проблеми, а саме: влада і народ у боротьбі проти внутрішніх ворогів, влада і народ - проти ворожого зовнішнього оточення. Як це не парадоксально, але в умовах тоталітаризму народ, реально усунутий від влади, вірить, що влада виражає його інтереси глибше і повніше, ніж він сам зміг би це зробити.

2. Для тоталітарних режимів характерна *однопартійність*. Існує єдина правляча партія, на чолі якої стоїть харизматичний лідер. Мережа партійних осередків цієї партії пронизує усі виробничо-організаційні структури суспільства, направляючи їхню діяльність і здійснюючи контроль.

3. *Ідеологізація всього життя суспільства*. В основі тоталітарної ідеології - розгляд історії як закономірного руху до визначеної мети (світове панування, побудова комунізму й ін.), що виправдовує всі засоби. Дана ідеологія включає серію міфів (про керівну роль робітничого класу, про перевагу арійської раси і т.п.), що відбивають силу магічних символів.

4. *Тоталітаризм характеризується монополією влади на інформацію, повним контролем за засобами масової інформації*. Вся інформація має односторонню спрямованість - прославлення існуючого ладу, його досягнень. За допомогою засобів масової інформації вирішується завдання підйому ентузіазму мас для виконання цілей, що ставить тоталітарний режим.

5. *Монополія держави на використання всіх засобів ведення збройної боротьби* - армія, поліція, всі інші силові структури перебувають у винятковому підпорядкуванні центру політичної влади.

6. *Існування відпрацьованої системи загального контролю за поведінкою людей системами насильства*. Для цих цілей створюються концентраційні табори і гетто, де застосовується важка праця, катування людей, придушення їхньої волі до опору, відбуваються масові убивства ні в чому не повинних людей. У тоталітарному суспільстві діє ретельно розроблений репресивний апарат. За його допомогою насаджуються страх за особисту долю і членів родини, підозрілість і доноси, заохочуються анонімки. Робиться усе для того, щоб у країні не виникало інакомислення й опозиції. За допомогою силових і каральних органів держава контролює життя і поведінки населення.

7. Як загальне для всіх тоталітарних режимів слід відзначити, що вони функціонують відповідно до принципу *заборонено все, крім того, що «наказано владою»*. Керуючись цим принципом, суспільство здійснювало виховання людини. Тоталітаризму потрібна у вищій мірі скромна особистість, скромна в усьому: у бажаннях, в одязі, поведінки. Культивується прагнення не виділятися, бути як усі. Придушується поява індивідуальності, оригінальності в судженнях; широкого поширення набувають виказування, догідництво, лицемірство.

Такі основні загальні риси тоталітарних політичних режимів, що і дає підставу для об'єднання їх в одну групу.

Вивчення загальних рис тоталітарних політичних режимів і особливостей, різних їхніх форм, безсумнівно, робить більш доступним розуміння умов і шляхів виникнення

тоталітарних режимів, що принесли стільки горя людству. Тоталітарні режими істотно загальмували прогрес економічного і соціального розвитку в країнах, де ці режими були пануючими. Вивчення даного питання залучало багатьох видатних учених - політологів, економістів, істориків, психологів, соціологів і ін. У розвиток його великий внесок внесли роботи Ф. Хайєка «Дорога до рабства» (1944 р.), Х. Арндт «Джерела тоталітаризму» (1951 р.), К. Фрідріха і З. Бжезинського «Тотальна диктатура і демократія», Р. Арона «Демократія і тоталітаризм» (1958 р.) та ін. Практично всі дослідники дійшли висновку, що передумови тоталітаризму різноманітні і виникають з різних сфер громадського життя: господарської, політичної, соціальної. В їх основі - світоглядні передумови і психологічні фактори. І що особливо важливо, у кожній із країн, в якій виник тоталітарний політичний режим, поряд із загальними передумовами (характерними для всіх тоталітарних країн), малися і свої, специфічні, характерні лише для даної країни.

Авторитарний політичний режим

Авторитарний (від лат. *autoritas* - влада) режим - державно-політичний устрій суспільства, основу якого складає диктатура однієї чи групи осіб. При цьому, однак, державний контроль не поширюється на неполітичні сфери: економіку, культуру, релігію і т.д.

Історичний досвід показує, що авторитарний режим виникає, як правило, у країнах, де відбувається зміна суспільного ладу, що супроводжується різкою поляризацією політичних сил; у країнах, де спостерігаються тривалі економічні і політичні кризи, подолання яких демократичними засобами стає неможливим. Оскільки такі ситуації в розвитку світового співтовариства - явище дуже часте, то, мабуть, авторитаризм відноситься до досить розповсюджених політичних режимів. Багато прикладів авторитарного режиму знають і історія, і сучасність. Зокрема, у другій половині ХХ ст. авторитарні режими виникли в ряді країн, що звільнилися від колоніалізму, Азії, Африки і Латинської Америки. У СРСР після 1953 р. починається перетворення тоталітарного режиму в авторитарний.

Надзвичайні умови, в яких «стартує» авторитарний політичний режим, визначають і основну висунуту ціль - навести в країні порядок, забезпечити нормальні умови життя суспільства. Дана мета, у свою чергу, визначає засоби її досягнення (насамперед, це концентрація політичної влади в єдиному центрі), а також можливості і стан усіх сфер громадського життя і всіх соціальних шарів.

Оскільки конкретні умови виникнення авторитарних режимів різні, остільки кожний з них має свої особливі характеристики. У нашу задачу входить, так само як і при вивченні демократичного і тоталітарного режимів, виділити *загальні* риси, характерні для всіх

авторитарних режимів, і *специфічні особливості*, що дозволяють говорити про різні типи авторитаризму. Крім того, необхідно розглянути відмінність авторитаризму від тоталітаризму.

До загальних рис авторитарних політичних режимів відносяться наступні:

1. *Відчуження народу від влади. Її носієм є або одна людина, або група.* Це можуть бути харизматичний лідер, монарх, військова хунта, диктатори, популістські лідери. Їм належить необмежена і неконтрольована суспільством влада. Авторитарне суспільство породжує глибоку прірву між народом і політичною владою. Зведення мостів через цю прірву уникають і держава, і народ.

2. *Відсутність єдиної ідеології.* Авторитарні лідери (на відміну від тоталітарних) не виправдовують свої вчинки прагненням до високих цілей, вони беруть на себе завдання врятувати суспільство, що знаходиться на краю прірви, після чого, за їх твердженням, вони готові віддати владу.

3. *Опора на силу*, достатню, щоб у разі потреби змусити непокірливих коритися. Однак даний режим не вдається до масових репресій, як це відбувається при тоталітаризмі. Більш того, він може скористатися популярністю у населення, особливо, якщо позитивні результати його активності цілком очевидні.

4. *Монополізація політики.* Уся політична діяльність стає винятковою функцією політичної влади. Відповідно заборонені всі інші суб'єкти політики: політична опозиція, політичні партії й інші громадські організації. В окремих випадках при авторитаризмі допускається обмежене число профспілок і політичних партій, але вони діють під строгим контролем влади.

5. *Відмова від повного, тотального контролю над суспільством.* Авторитарний режим у своєму найбільш розвинутому вигляді заснований на принципі - «дозволено все, крім політики». Влада відмовляється від нереальних претензій на загальний контроль і залишає під своїм повним контролем лише кілька зон: власну безпеку, національну оборону, суспільний порядок, зовнішню політику. Крім того, політична влада активно втручається в організацію соціального забезпечення і вироблення загальної стратегії розвитку. Економіка, культура, релігія, приватне життя залишаються поза державним контролем.

6. *Формування правлячої еліти* не демократичним шляхом, а за допомогою призначень зверху. У результаті оточення авторитарного лідера підбирається на основі особистих симпатій і відданості вождю, а не відповідно до ділових якостей і здібностей.

Такі загальні риси, властиві всім авторитарним режимам. Однак ці режими мають і специфічні риси, відповідно до яких проводяться їхня диференціація і типологія. Наведемо типологію авторитарних режимів:

1. *Військове правління.* Владу захоплюють військові. Політична діяльність або взагалі забороняється, або різко обмежується. Так, із приходом у 1973 р. до влади в Чилі військової хунти на чолі з Піночетом усі партії були заборонені. Прикладом авторитарного режиму даного типу, що хоча і допускав існування політичні партії, але при цьому їхня діяльність обмежувалася, є Польща при маршалі Пілсудському.

2. *Теократичний авторитарний режим.* Цей тип означає зосередження політичної влади в руках фанатичного релігійного клану. Такий режим установився в Ірані після революції 1979 р. Правда, за сумою характеристик теократичний режим дуже схожий на тоталітарний.

3. *Персоніфікований режим, коли влада належить політичному лідеру, безсилля інститутів влади* (крім поліції). Такі режими вкрай недовговічні, тому що не дозволяють лідеру знаходитися при владі досить тривалий час.

4. *Монархічні авторитарні режими.* Існують у Йорданії, Марокко, Саудівській Аравії й ін.

5. *Неоавторитарні режими* відрізняються допущенням масових партій (наприклад, у Мексиці), існуванням опозиції, виборів. Однак результати виборів фальсифікуються.

Вивчивши три основних види політичних режимів: демократичний, тоталітарний і авторитарний, можна відповісти досить повно на запитання, чим відрізняється авторитарний режим від тоталітарного.

По-перше, одне з розходжень пов'язане з розумінням мети, що переслідує режим. Тоталітаризм пов'язаний, як правило, з утопічною ідеєю. Наприклад, «третій рейх» мав намір існувати тисячу років. Авторитарні ж режими не ставлять завдань корінної, революційної перебудови суспільства. Як уже було зазначено, їх ціль - виконати конкретне завдання, а саме – вивести країну з кризи. Наприклад, коли в підсумку 20-ти років авторитарного режиму Піночета країна була виведена з економічної кризи, хунта на чолі з Піночетом не перешкоджала проведенню загальних виборів глави держави і парламенту.

По-друге, якщо в тоталітарному суспільстві встановлюються загальний контроль і насильство, то авторитаризм припускає наявність сфер громадського життя, вільних від державного контролю. Принцип тоталітарного суспільства, як уже було сказано, - «дозволено те, що наказано владою», а авторитарного - «дозволено те, що не має відношення до політики».

По-третє, у тоталітарному суспільстві здійснюється систематичний терор щодо супротивників, а в авторитарному суспільстві проводиться тактика виборчого терору, спрямованого на запобігання виникнення опозиції.

По-четверте, у тоталітарному суспільстві від влади вимагається всемогутність, а від народу - слухняність і скромність. При авторитаризмі від влади потрібна компетентність, а від суспільства - слухняність і професіоналізм.

Політичні партії і виборчі системи

З погляду політичної науки, партія є спеціалізованою організаційно упорядкованою, об'єднуючою найбільш активних прихильників тих чи інших цілей (насамперед, для вираження захисту і реалізації інтересів тих чи інших соціальних сил) і тих, хто служить боротьбі за завоювання і використання політичної влади в суспільстві.

У діяльності партії можуть бути різні цілі й інтереси (економічні, соціальні, національні і т.д.) груп населення, ідеали і цінності, утопії й ідеали. Але в будь-якому випадку партія оформляє ці владно значимі групові потреби і пред'являє їх вищим державним інститутам. Через партії населення може заявляти владі про свої групові потреби, критикувати керівників, домагатися зміни курсу і самої влади. Але одночасно і влада може використовувати партії для своєї підтримки.

Як політичний інститут партія є ланкою вертикального зв'язку держави і народу, ланкою, що бере участь у всіх фазах політичного процесу від артикуляції інтересів, до прийняття і здійснення рішень, діяльність партій є одним з найважливіших механізмів розподілу і перерозподілу владних ресурсів у державі і суспільстві.

Від інших політичних інститутів партію відрізняють властиві їй функції у відносинах влади і найбільш характерні способи їхнього здійснення, певна внутрішня організація і структура, наявність політичної програми дій і тієї іншої ідеологічної (ідейної) системи орієнтацій.

Функції партії, що найбільш яскраво демонструють її місце в політичному процесі, виражають необхідність вирішення двох груп завдань: внутрішніх і зовнішніх.

До внутрішніх функцій відносяться підбір членів, поповнення партійної каси, регулювання майнових і інших відносин між первинними структурами, партійною елітою і рядовими членами і т.д.

Здійснення зовнішніх функцій припускає: 1.) боротьбу за завоювання і використання політичної влади в інтересах тієї чи іншої групи населення на основі реалізації власної програми вирішення як внутрішніх, так і міжнародних проблем; 2.) забезпечення зв'язку мас з державними структурами, інституціоналізацію політичної участі громадян і заміну стихійних форм суспільно-політичної активності населення формалізованими, підданими

контролю формами, боротьбу з політичною апатією і пасивністю громадян; 3.) добір і регулювання політичних методів на всіх етапах політичної схеми, участь з їхньою допомогою в управлінні справами суспільства; 4.) узгодження власних інтересів і цілей, програм з іншими учасниками політичного процесу; 5.) здійснення політичної соціалізації громадян.

Основним способом здійснення цих функцій є висування партією своїх кандидатів на виборах у законодавчі органи держави і боротьба за їхнє обрання.

У стабільних демократичних державах і переможці і партії, що програли, як правило, дотримують установлених правил політичної гри, зберігаючи і підтримуючи статус виборів як головного механізму визначення популярності партійних програм і цілей. Це дозволяє переможцям забезпечувати умови для необхідної політичної діяльності партій меншості, не «заганяючи їх у кут» і даючи можливість боротьби за потенційного виборця. У свою чергу, і політична опозиція, незважаючи на критику правлячого класу, зберігає повагу до політичного вибору громадян.

Різноманіття партійних і соціокультурних умов політичного розвитку країни і народів породило партійні інститути різного типу. Так, з погляду основ і умов придбання партійного членства фракцій, політик М. Дюверже виділив партії кадрові, масові і строго централізовані. Перші з них відрізняються тим, що партійний склад формується навколо групи політичних діячів, а в основі організаційного – політичний комітет. Така партія зорієнтована, насамперед, на участь професійних політиків і елітарних груп, що визначає вільне членство в партійній організації і певну аморфність останньої. Як правило, такі партії активізують свою діяльність під час виборів, орієнтуючись на організацію підтримки електорату.

У сучасній політичній науці розрізняють типи партійних систем за наступними критеріями:

- буржуазно-демократична партійна система.

Сформувалася в Європі і Північній Америці в XIX ст. У своїй діяльності керується наступними правилами:

- у суспільстві йде легальна боротьба за владу;
- владу здійснює партія чи група партій, що забезпечили собі підтримку парламентської більшості;
- постійно існує легальна опозиція;
- між партіями усередині партійної системи існує згода щодо дотримання цих правил.

У буржуазній системі сформувалася безліч видів партійних коаліцій:

- багатопартійна коаліція - жодна з партій не здатна домогтися компетентної більшості;

- двопартійна коаліція - є дві сильні партії, кожна з яких здатна самостійно здійснювати владні повноваження;
- модифікована двопартійна коаліція - не одна з двох основних партій не збирає абсолютної більшості і вони змушені кооперуватися з третіми партіями;
- двоблокова коаліція - за владу борються два основних блоки, а партії, що стоять поза блоками, не відіграють істотної ролі;
- коаліція домінування - одна партія самостійно здійснює владу протягом тривалого періоду;
- коаліція кооперування - найбільш сильні партії довго і стійко співпрацюють у здійсненні влади;
- соціалістична (фашистська) партійна система;
- існує тільки одна легальна партія;
- партія керує державою на всіх рівнях державного апарату.

Виникнення такої політичної системи пов'язано з кризою демократичних чи авторитарних систем правління.

Авторитарна партійна система.

Такий тип правління є проміжним, при цьому домінуючим фактором виступає держава, а не партія, що відіграє другорядну роль у процесі здійснення влади. Також допускається існування інших партій.

Як показує досвід політичного розвитку, оптимальною формою й одночасно умовою демократичного розвитку суспільства виступають багатопартійні системи.

Великого значення при цьому набуває тип виборчої системи, застосовуваний при формуванні органів влади різного рівня, насамперед, парламенту.

Основне призначення будь-якої виборчої системи – формування представницьких органів влади на основі волевиявлення виборців. У цьому зв'язку відразу варто підкреслити, який виборчі системи можуть розрізнятися ступенем демократизму, що припускає загальні, прямі, таємні, альтернативні, підконтрольні громадськості вибори. Причому особливе значення має забезпечення права обирати і бути обраним, спосіб висунування кандидатів.

Відповідно до технології здійснення виборів у сучасному світі розрізняють три основних види виборчих систем, кожна з яких має свої позитивні і негативні сторони: - мажоритарна, пропорційна і змішана (передбачає поєднання двох перших).

Даючи визначення виборчої системи, потрібно усвідомити сильні і слабкі сторони кожної з них.

Мажоритарна виборча система припускає, що від виборчого, як правило, одномандатного округу, вважається обраним кандидат, який набрав більшість голосів

(відносне чи абсолютне). При цій системі вибори можуть проводитися в один тур (якщо досить простої більшості) чи в два тури (якщо в першому ніхто не набирає абсолютної більшості, то в другий виходять два кандидати, що набрали більшість голосів). При всіх позитивних рисах цієї системи (зв'язок з виборцями, особистісні якості кандидата, що пройшли «фільтр» передвиборчої боротьби й ін.) у ній можна відзначити ряд негативних: не враховується думка меншості; регіоналізм у діяльності депутата, що відчуває себе представником округу, а не політиком загальнонаціонального масштабу; непередбачуваність депутата, що є наслідком його самостійності і т.д.

Пропорційна система припускає, що місця у виборчому органі розподіляються пропорційно поданим голосам, при цьому створюється єдиний загальнонаціональний (у масштабах країни) виборчий округ, а суб'єктами виборчої кампанії є партії, які висувають своїх представників за «партійними списками». Причому, завойовані партією місця в загальнонаціональному, багатомандатному окрузі займають кандидати з партійних списків у строгій послідовності, тобто, якщо завойовано десять місць, то їх займають десять перших кандидатів зі списку. Щоб уникнути проникнення в орган дрібних партій, передбачається наявність, так званого процентного бар'єра, тобто партії, що набрали менше чотирьох чи п'яти відсотків голосів не одержують місце у виборчому органі.

Дана система дозволяє адекватніше представити переваги виборців, при цьому всі кандидати пов'язані партійною дисципліною, а значить, більш стабільні і послідовні у своїх діях. Однак дана система призводить до збільшення ролі партапарату, відриву депутатів від виборців і т.д.

Оптимальним варіантом вважається застосування третього виду, тобто змішаної системи. Вона дозволяє використовувати позитивні й уникнути негативних моментів як мажоритарної, так і пропорційної систем. Співвідношення місць розподіляються у виборчому органі може бути різним.

Виборча система в будь-якій країні є важливим чинником розвитку політичної системи. При цьому її вплив позначається як на функціонуванні формованих органів влади, так і на їхній структурі, на взаємовідношенні між елементами політичної системи. Наприклад, загальновідома, відкрита і досліджена М. Дюверже залежність параметрів партійної системи від типу виборчої системи, прийнятої у державі.